

Ebü'l-Gâzi Bahadır Han

Harezmi Özbek hanlarından bir hükümdar ve tarihçi. Babası Arab Muhammed Han, Harezmi Özbek hanlarının cediti olan Yâd-gâr Hanın dördüncü batından torunudur. 1603'te Rus Kazaklarının Urgenç'e hücum ve babasının tarafından imhaları hadisesinden 40 gün sonra doğmuş ve bu gazâ dolayısıyla "Ebü'l-Gâzi" ismi verilmiştir.

Arab Muhammed Han önce Urgenç'i, sonra da Hive'yi başşehir yaptı. Oğlu Ebü'l-Gâzi'yi Harezmi'de Kat valiliğine tayin etti. 1620 başlarında Hanın oğulları Habeş ve İlbars, babalarına isyân ettiler. Ebü'l-Gâzi yaptığı savaşlarda fevkalâde kahramanlık gösterdi ise de, babasının yakalanarak gözlerine mil çekilmesine engel olamadı. Bu hâdise üzerine Ebü'l-Gâzi, Buhara hanı İmam Kuli Hana sığınarak iki yıl yanında kaldı.

Şah Abbas'a sığınan Arab Muhammed Hanın büyük oğlu İsfendiyar Han, babasının yerine Harezmi Hanlığına geçince, 1623'te Urgenç'i has olarak Ebü'l-Gâzi'ye verdi. Burada üç sene kalan Ebü'l-Gâzi, Harezmi'e tek başına hâkim olmak niyetinde olduğundan, ağabeyi ile harbe girişti. Fakat muvaffak olamayarak 1626'da Kazakistan'a gidip üç ay kaldı. Daha sonra Taşkent hanının dâveti üzerine Taşkent'e gitti ve iki sene orada misâfir kaldı. Buradan tekrar Buhara hükümdârı İmam Kuli Han'ın ülkesine giderek, ordu toplamaya başladı. Ağabeyinin bir seferde olmasından faydalanarak Hive Kalesini ele geçirdi. Fakat İsfendiyar Han, ordusu ile gelince mukavemet edemedi ve yakalanarak Safevîlerin elinde bulunan Yurd'a gönderildi. Oradan İsfahan'a geçen Ebü'l-Gâzi, İnan'da iken Şah tarafından hüsnü kabul gördüğünü, kendisine dirlik olarak maaş bağlandığını ve on yıl orada kaldığını kendi tarihinde anlatır. Tarihe büyük bir ilgisi olan Ebü'l-Gâzi, gittiği yerlerin tarihini tedkik ettiği gibi, İsfahan'da iken de, Türk tarihi üzerine yazılmış Fars kaynaklarını tedkik etme imkânını bulmuştu.

Ebü'l-Gâzi, İsfahan'dan kaçarak, önce Ersari Türkmenleri, sonra Balhan'daki Teke Türkmenlerinin yanına gitti. 1642'de ağabey İsfendiyar Hanın ölümü ile boşalan Harezmi Hanlığına 1643 yılında çıkıp, Hive'yi kendine merkez edindi. 21 sene hanlık yapan Ebü'l-Gâzi, en çok Türkmenlerle mücadele etmiştir. Ayrıca komşuları olan Buhara Özbek hanlarının yurtlarına da birkaç defâ akın düzenliyerek yağma etti.

Ebü'l-Gâzi'nin, 16 yaşında devlet idâresi işlerine başlayıncaya kadar Urgenç'te geçirdiği gençliğinde ve İran'daki hayatında ciddî sûrette ilim tahsil ettiği, güzel Arapça ve Farsça bildiği, bu dillerden yaptığı tercümelere anlaşılmaktadır. İki mühim eser bırakmıştır. Bunlardan biri 1659'da yazdığı **Şecere-i Terâkime**, diğeri 1663'te ölmesi ile yarım kalan ve vasiyeti üzerine oğlu Enûşe tarafından ikmâl edilen **Şecere-i Türk**'tür. İlk eserini, Reşideddîn'in târihinden aldığı **Oğuznâme**'yi, Türkmenler arasında ele geçirdiği diğeri 20 kadar **Oğuznâme** rivâyetleri ile karşılaştırarak tasnif etmiştir. Eser, Rus müsteşriki Tumansky tarafından 1892'de Aşkaabad'da Rusça olarak ve 1937'de Türk Dil Kurumu tarafından Çağataycası faksimile olarak neşredilmiştir.

Şecere-i Türk ise, 15. asrın ikinci yarısından başlayıp Harezmi'de hükümet süren Yâd-gâroğlu Şıban-Özbek hanlarının târihini ve ensâbını (soyunu)tesbit maksadıyla kaleme alınmış ve bu sülâlenin 1663'e kadar ki târihi için esas menba olmuştur. Bu eser, Türk ve Moğol târihine âit bilinen ilk kaynak olduğundan, yalnız Özbek hanları târihi için değil, aynı zamanda Moğol ve Türk târihi için başlıca kaynak telâkki olunmuştur. Eseri batıya ilk kez tanıtan; Poltava Savaşından sonra Ruslar tarafından Sibiryaya sürülen İsveçli subay Tabbert'tir. Eser Moğol Hânedânı ve kabîlelerin târihini belirten en iyi kaynaklardan biri olarak tanınmıştır. Kont Estralenburg tarafından Almanca'ya tercüme olunmuş, Fransızca tercümesi de 1726'da Leiden'de basılmış ve yayınlanmıştır.